

konkrete aktiviteter, som både hun og andre har forsøgt sig med og analyserer på baggrund heraf, hvilke metoder der virker, og hvilke der ikke gør. Her nævnes både teaterprojekter, adfærdsprogrammer, undervisning, mentorordninger, mv. Hendes observationer og egen brug af ”inkluderende samtalegrupper”, såsom studiegruppen om islam og kristendom, er tankevækkende og kunne med rette anvendes i mange andre felter inden for socialt arbejde. Det er forfriskende at læse en forsker, der tør at bruge sit videnskabelige arbejde til at tage et skridt hen imod direkte praktiske anbefalinger.

Redegørelsen af andre nyttige socialpædagogiske tiltag og de observerede effekter, med fokus på de indsattes potentialer frem for deres problemadfærd, udgør i sig selv et konstruktivt metastudie.

Alt i alt en anbefalelsesværdig bog for både forskere inden for feltet, men også socialarbejdere, fængselsfunktionærer og pædagoger, der arbejder præventivt med de unge minoriteter såvel som allerede indsatte.

Af Stine Fehmerling, ekstern lektor

Kultur- og Sprogødestudier, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.

Kasper Lippert-Rasmussen og Nils Holtug (red.): *Kulturel diversitet. Muligheder og begrænsninger.*

Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010, 285 sider. 278,00 kr.

Kulturel diversitet er udgangspunktet for denne samling af artikler, der fra forskellige tematiske og faglige vinkler belyser, hvilke udfordringer og forandringer det danske samfund de senere år har stået over for knyttet til samfundets kulturelle diversitet. De i alt 15 bidrag er organiseret under fire temaer: 1) Ytringsfrihed efter karikaturkrisen,

2) Religion, diskrimination og identitetskonstruktioner, 3) Mangfoldighed i uddannelse og arbejdsliv, 4) Immigration og kulturel identitet. Bidragsyderne er forskere fra Aarhus Universitet, Københavns Universitet, Roskilde Universitet, Syddansk Universitet og SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.

Tema 1 placerer karikaturkrisen inden for en primær teoretisk diskussion af ytringsfriheden, dens status og begrænsninger. De fire første artikler af i alt fem under dette tema tager udgangspunkt i grundlæggende teoretiske antagelser om hhv. ytringsfrihed, multikulturel anerkendelse, respekt og tolerance og gør disse til genstand for kritisk analyse og diskussion. Dette gøres ved at hive klassiske og/eller nutidige filosoffer frem i lyset og undersøge, hvorvidt disse kan give svar på spørgsmålet om berettigelsen af, at Jyllandsposten publicerede karikaturtegningerne af profeten Muhammed.

Artiklernes afsæt er at tage begreberne alvorligt og ikke blot lade commonsense forståelsen af disse, som de ofte anvendes i den politiske debat, stå for pålydende. Man bliver klogere på begrebernes filosofiske rødder og deres nuancer. Man bliver derfor også lidt klogere på de bagvedliggende præmisser for ét perspektiv på karikaturkrisen, nemlig det perspektiv der handlede om retten til at ytre sig frit og denne rets samspil med kulturel diversitet. Til gengæld bliver man ikke meget klogere på selve karikaturkrisens dynamik. Det er muligvis heller ikke hensigten, om end der er tilløb hertil i nogle af artiklerne.

Søren Flinch Midtgaard diskuterer ud fra et konsekventalistisk syn på regler og rettigheder, om tegningerne skulle være blevet forbudt og konkluderer, at det skulle de ikke. Argumentationen er logisk sammenhængende, men tilbage står alligevel nogle ubelyste spørgsmål. Bl.a. skriver han selv, at det er nødvendigt med en kompleks empirisk analyse for at konkludere,

hvilke rettigheder der bør gælde (s. 22). Artiklens mangel på en sådan empirisk analyse afholder ham dog ikke fra at konkludere. Konklusionen forbliver dermed abstrakt og teoretisk, og argumentets status svækkes set i lyset af hans egen understregning af den empiriske undersøgelses betydning. Et andet spørgsmål, der synes relevant at undersøge nærmere i forhold til det valgte teoretiske fokus på samfundets interesser, er spørgsmålet om, hvilket samfund der er tale om. Der henvises i artiklen konsekvent til regering og stat, hvilket giver læseren indtrykket af, at samfundet er lig med nationalstaten. Det kan forekomme logisk, da det er denne, der står som institutionel garant for de grundlæggende liberale rettigheder. Problemet er blot, at karikaturtegningesagen netop handlede om samfundskonstellationer, der går på tværs af nationalstaten. Ligesom de potentielt u hensigtsmæssige konsekvenser, som ifølge artiklens teoretiske blik er afgørende for manglende tildeling af rettigheder, også – og måske især – fandt sted uden for Danmark, om end også her blandt andet mod danske interesser men langt fra begrænset hertil. Der synes at være udfordringer inden for rammerne af det globale samfund, som karikaturtegningesagen eksemplificerer, men som ikke tilstrækkeligt konfronteres i diskussioner om kulturel diversitet og ytringsfrihed. En undtagelse er her antologiens afsluttende kapitel af Nils Holtug.

Sune Lægård argumenterer overbevisende for, at racismeparagraffen kan ses som en anerkendelsespolitisk 'blød' multikulturalisme. Det overordnede argument kommer dog desværre til at stå en smule løsrevet og kontekstløst, fordi formålet med argumentet først præsenteres i konklusionen. Christian F. Rostbøll nuancerer den ideologiske debat i forlængelse af karikaturkrisen ved at pege på, at ytringsfriheden som et af oplysningstidens helt centrale begreber ikke kan stå alene. Rostbøll

tager udgangspunkt i Kants respektbegreb og argumenterer for dets centrale status i oplysningstænkningen. Han kritiserer støtterne af Jyllandspostens offentliggørelse af tegningerne for i modsætning til oplysningstænkernes idealer ikke at være villige til at sætte egne dogmer til diskussion og kritik. I forlængelse heraf forbryder de sig imod kravet om respekt: "Grunden til, at vi skal respektere hinanden, er, at vi er mennesker, men at respektere andre kræver, at man anstrenger sig for at forstå det, som de har brugt deres menneskelighed til." (s. 61). Søren Hviid Pedersen ønsker at rehabilitere begrebet tolerance som et politisk begreb, der skal ses i sammenhæng med opretholdelsen af en politisk orden. Han argumenterer således for, at tolerance er en forudsætning for det politiske, for respekt, for frihed og i forlængelse heraf "det civiliserede svar på forskellighed, konflikt og dissens." (s. 79).

Artiklerne er oplysende. De er samtidig implicit med til at cementere, at karikaturesagen primært handlede om ytringsfriheden, idet de alle synes at relatere deres teoretiske diskussioner hertil, uanset som Rostbøll understreger, at det ikke er hele svaret på karikaturkrisen. Lægård skriver med en henvisning til Jyllandsposten, at det er en vindersag at påstå, at karikaturtegningesagen handler om ytringsfrihed. Disse første fire artikler synes ved deres rammesætning at bekræfte denne påstand.

I den femte artikel under dette tema placerer Tina Gudrun Jensen denne fortrinsvis teoretiske diskussion i den danske nationale kontekst. Hovedpointen i artiklen er, at den danske model for multikulturalisme, som hun kalder den, rummer en betydelig ambivalens. På den ene side betyder vægtningen af en kulturel neutralitet som formodet grundlag for social solidaritet, at kulturelle forskelle forventes nivelleret og derfor i praksis assimileret. På den anden side er der reelt en vis både retorisk og praktisk rummelighed over

for forskelle. Gennem fokuset på ambivalensen kommer artiklen til fremstå som en konkretisering af, hvordan de teoretiske og relativt abstrakte diskussioner modsvares af en kompleks virkelighed.

Det andet tema rummer tre artikler fra tre forskellige fagfelter: jura (Stine Jørgensen), pædagogisk antropologi (Laura Gilliam) og filosofi (Kasper Lippert-Rasmussen). De tre artikler demonstrerer fagligt set meget forskellige tilgange til spørgsmålet om religiøse forskelle. Jørgensen argumenterer for folkeskolens pligt til at forbyde undervisere i arbejdet at bære tydelige religiøse symboler, hvorimod et lignende forbud mod elevers påklædning ville være mere speget. Gilliams case er også folkeskolen, men her handler det på baggrund af kvalitative empiriske studier om, hvordan islam bliver basis for en modstandskultur blandt drenge med anden etnisk baggrund, når de oplever at blive ekskluderet fra skolefællesskabet qua deres etniske baggrund. Lippert-Rasmussen stiller spørgsmålet, om religion kan diskriminere, og svarer på basis af en formel logisk argumentation, at det kan religion godt. Alle tre bidrag er interessante. Jørgensen med sin insisteren på børns grundlæggende ret til uddannelse. Gilliam med sin belysning af folkeskolens middelklassenorm som noget, de etniske minoritetsbørn i selv samme skole socialiseres til at forstå som noget særligt dansk, hvoroverfor de defineres som problematisk anderledes. Lippert-Rasmussen med sin bestræbelse på at forstå præmisserne for at stille sig kritisk over for religionen som en samfundskraft med potentielle negative konsekvenser. De primært teoretiske diskussioner ført af Jørgensen og Lippert-Rasmussen udfordres på et vist niveau af Gilliam, idet hun peger på en praksisvirkelighed, hvor skolebørn reagerer på en praksis virkelighed, hvor religion er det positive svar på diskrimination, uden at det i øvrigt

forhindrer dem i at diskriminere andre med henvisning til selv samme religion.

Det tredje tema består af fire artikler, hvor de tre første taler inden for det pædagogiske forskningsfelt, mens den fjerde taler om mangfoldighedsledelse i det private erhvervsliv. De tre første artikler fokuserer alle på pædagogikkens evne til at rumme forskellighed, og hvordan denne er begrænset af nationalkulturel socialisering. Bolette Moldenhawer viser gennem en sammenligning af to flerkulturelle pædagogiske tiltag i hhv. 1980'erne og 2000'erne, hvordan migranttilværelsens tvetydighed har trange vilkår i de pædagogiske institutioner. Det generelle problem er, at forsøget på at inkludere kulturel forskellighed ender ”i forsimplinger og reduceringer af kultur til enten afvigelser, problemer eller folkløse.” (s. 173). Trine Ølands artikel har ligeledes et sammenlignende perspektiv, idet hun fra et Bourdieusk perspektiv sammenligner, hvordan skolens forskelskategorier i 1970 og 2005 får betydning for måden, at børn af migranter inkluderes eller ekskluderes i skolen. Hvor det bureaukratiske felt dominerer i samspil med det kulturelle i 1970, er det det økonomiske felt, der dominerer sammen med det kulturelle i 2005. Forskellen illustreres gennem analysen af forskelskategorien nationalkultur, hvori Øland belyser, hvordan nationalkulturen forsøgtes etableret gennem kollektive processer i 1970, mens den i 2005 er blevet et individuelt projekt, hvor individet via sin praktiske sans formodes fortrolig med nationalkulturen. Vibe Larsens artikel tager også fat på nationalkulturelle aspekter af pædagogikken. Hovedsigtet er at indkredse analytiske perspektiver til at undersøge disse. Til dette formål gennemgår artiklen centrale aspekter af nationsbegrebet. De tre artikler supplerer hinanden på udmærket vis ved at sammenligne pædagogiske praksisser på tværs af tid inden for den nationalkulturelle ramme. Tilbage står

spørgsmålet om, hvorvidt en sammenligning på tværs af sted (eller rum) også kunne bidrage frugtbart til forståelsen af det pædagogiske arbejdes forholdene sig til tvetydigheden ved migranttilværelsen.

Tina Kallehaves artikel om mangfoldighedsledelse i små og mellemstore virksomheder er baseret på en case-analyse. Heri illustreres, hvordan betingelser for rummelighed i virksomheden skabes gennem især ledelsens tilskrivning af betydning til forskelle i samspil med ledelsesparrers dominerende logikker om hhv. vækst og omsorg.

Det fjerde tema rummer tre artikler. Karsten Pærregaard skriver om dansk og japansk udvandring til Sydamerika og udvandrernes efterkommeres returnmigration til forfædrenes oprindelseslande. Tine Damsholt analyserer statsborgerskabsceremonier i forskellige vestlige lande, der ikke overlader megen plads til hybride identiteter. Nils Holtug diskuterer, hvorvidt der er en konflikt mellem frihed (til at migrere) og lighed (i velfærd) og argumenterer for, at dette ikke nødvendigvis er tilfældet. Han rejser bl.a. spørgsmålet om, hvad det er for et samfund, vi stræber efter lighed indenfor. Er det vores 'eget' samfund, eller det globale samfund? De tre artikler kan ses som forsøg på at gøre op med, hvad er blevet navngivet 'metodologisk nationalisme', idet de peger på en samfundsmæssighed, der rækker ud over nationalstaten.

Konkluderende kan indvendes, at denne antologi præsenterer en kalejdoskopsk tilgang til emnet 'kulturel diversitet'. Hvor hver enkelt artikel bidrager med interessante pointer og perspektiver, taler de til gengæld ikke nødvendigvis sammen. Det gælder især på tværs af, men også i mindre grad inden for temaerne. Det ødelægger ikke nødvendigvis læsegleden, da alle artikler – med

kun enkelte undtagelser – er velskrevne, velredigerede og præsenterer indsigter, som bidrager frugtbart inden for hvert sit fagfelt. Der er til gengæld ikke megen hjælp at hente i forhold til at vurdere hvert enkelt bidrag i forhold til hinanden og til en mere overordnet diskussion om kulturel diversitet. Hertil er brugen af begreber og fagterminologi for indlejret i hver enkelt bidrags faglige ståsted.

Af Lise Paulsen Galal, ph.d., lektor i Kultur- og Sprogødestudier
Institut for Kultur og Identitet, Roskilde
Universitet.

Henrik Lindberg Hansen: *Om Dialog: Den Dialogiske Ånd & Forståelsen af det Anderledes.*
Foreword by Mona Sheikh.

Unitas Forlag, 2009, 128 pages, 139,00 DKK.

Henrik Lindberg Hansen has two overlapping purposes in *Om Dialog*. One is to explore dialog in the context of Islam, and the other is to explore Islam in the context of dialog. Both these purposes are achieved in a ground-breaking and readable book.

Lindberg Hansen starts by discussing the nature of dialog, which he understands very widely as potentially including almost any encounter with "the other." As well as happening in a formal "dialog" context, this encounter may happen between private individuals, between senior religious leaders, or even in academia, where the comparative study of religions is itself a form of dialog. The question is not whether or not a dialog takes place, then, but whether it is what Lindberg Hansen calls a "positive dialog" or a "negative dialog." A positive dialog is one that increases mutual understanding and knowledge, and in the end helps us live with difference; a negative